

Influenzas estras i'l ladin

Autor(en): **Velleman, A.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **45 (1931)**

PDF erstellt am: **11.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-201848>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Influenzas estras i'l ladin

da Dr. A. VELLEMAN, privatdocent a l'universited da Ginevra.

Referat salvo a la radunaunza generela da la Societed Retorumauntscha,
als 18 november 1930.

Stimos Signuors,

La soprastanza¹ da la Societed Retorumauntscha m'avaiva già l'an passô fat l'onur d'am invider a fer üna conferenza a la radunaunza generela ed avaiva tshernieu, our dals temas ch'èau quella vouta avaiva preschanto, quel davart il quèl eau vuless quaista saira expuoner qualche ideas in il temp limitô ch'isto a disposiziun per ün referat.

Melavita füt mia preschentscha a l'ultima radunaunza generela a Coira impussibla, parvia da partizipaziun ad ün congress internaziunel, ch'ì avet lö a Madrid i'l mais Meg passô. Cur cha, avaunt qualche evnas, Sar president Luzzi am giavüschet danövmaining, tres üna charta adresseda a Ginevra, da vulair discuorrer a la radunaunza d'inguan, am rechattaiv' eau güsta sül Ocean Indiaun, turnand d'ün viedi al Extrêm Oriaint, ed uschè passet l'ultim di d'october, data a la quèla nos president aspettaiva üna resposta definitiva, sainza ch'el avess survgnieu da Ginevra oter cu l'anunzcha d'arvschüda da sia charta e la nouva da mia absainza. Ma fortunèdamaing al pervgnit aunch'a temp il telegram ch'èau al spedit apaina rivo in Schvizzra, als 8 november; circumstanza a la quèla eau poss savair gro, cha quaista saira am tuoch a l'onur e'l plaschair da piglier part per la prüma vouta ad üna radunaunza generela da la Societed Retorumauntscha, a la quèla appartegn scu commember daspö pü cu 20 ans.

Ch'Els am permettàn, zieva quaista pitschna informaziun preliminarìa, d'intrer dalun in mieu tema: „Influenzas estras i'l ladin.“

¹ Mera p. 111, annotaziun 2.

1.

La prüma dumanda chi as preschainta tuna scu segua: „Che ais insè ester dal püt da vista d'üna lingua?“ — Pigliaïn üna lingua uschè masdeda scu l'inglais. Sül prüm cuolp d'ögl as vezza cha sieus elemaints principels sun da pruvgnentscha germanaisa e romana, intaunt cha quels chi füssan da cuschidrer scu indigens dal püt da vista geografic, voul dir ils elemaints da derivaunza celtica, sparischan i'l fuonz. Che dess in üna tela lingua valair scu ester, che scu indigen? Que ais cler, cha stuains dalun banduner il püt da vista geografic. Ils elemaints celtics sun memma insignificants per cha possan determinêr il caracter da la lingua.¹

Dimena restess be la questiun, scha'l germanais ais indigen e'l roman ester i'la lingua inglesa, u scha que ais forsa il cuntrari. Eau sun dal parair cha tuots duos elemaints sun indigens. Medemmamaing scu cha, tres incrusch da differentas plauntas u da differentas bes-chas, as prodüan novas spezchas da plauntas u novas razzas da bes-chas, chi demuossan lur egens cuntra-segns stabels ed as disfarenzcheschan cleramaing dals padernours chi d'haun servieu al incrusch, uschè dvainta que eir, cha in consequenza d'incrusch da linguas as fuorman novas linguas chi's disfarenzcheschan stabelmaing da las linguas genituras.

La lingua tschantscheda in Ingilterra daspö l'invasiun germanaisa dal tschinchevel tschientiner, voul dir l'anglosaxun, eira ün idiom püramaing bass-tudais-ch. Tres la cunquista normanna dal ündeschevel tschientiner gnit allura inoculo, sün quaist tschep tudais-ch, l'elemaint roman, ed uschè as furmet cul ir dals temps üna nouva lingua, l'inglais, differenta da quella tschantscheda in Ingilterra aunz la conquista normanna, ma fich differenta eir da quella tschantscheda in Normandia.

¹ Eau craj però, cha, dal püt da vista fonetic, las linguas celticas tschantschedas i'las islas britannicas dessan avoir influenzo considerabelmaing prüma la pronunzcha dal latin tël ch'el füt discurrieu dals indigens düraunt l'occupaziun romana (55 aunz Chr. fin 426 zieva Chr.), zieva quella dals idioms tudais-chs imprais dad els zieva la conquista germanaisa e finelmaing quella dal anglais, lingua indschendreda tres incrusch traunter d'üna vart ils idioms tudais-chs e d'otra vart la lingua francesca, introdütta tres la conquista normanna (1066). Sainz'üngün dubi portan eir ils idioms rumauntschs il sagè da l'influenza fonetica celtica.

E scha la lingua inglesa, our da motifs ch'èau nun poss quia definir pü exactamaing, vain resguardeda per üna lingua essenzechelmaing germanaisa, melgro la preschentscha d'importants elemaints romans, schi nun ais la tuottüna üna lingua germanaisa püra; l'elemaint roman as inscuntra pass a pass: la lingua ais üna lingua masdeda, cruscheda, ed in quaista lingua cruscheda sun ils elemaints romans taunt indigens en quels germanais.

2.

Ma ils elemaints d'incrusch, chi prodüettan üna nouva lingua nun as muossan adüna cun l'istessa clarited. In la lingua francesa per exaimpel, la quèla as prodüet tres ün incrusch roman-celtic-germanais, giova ün da quaists elemaints d'incrusch, il roman, üna rolla taunt preponderanta, cha'ls oters peran d'avair üna purteda tuot secundaria. Però, melgro quetaunt haun l'influenza celtica e l'influenza tudais-cha contribuieu in ün' imsäura brich negligibla a determiner ils cuntrasegns essenzechels chi caracteriseschan la lingua francesa, la quèla, sainza quellas, avess tschertamaing tuot ün'otra tschera.

Ils elemaints celts e tudais-chs nun paun dimena gnir qualificos scu esters i'la lingua francesa. Els sun co güst uschè da chesa scu'ls elemaints romans i'la lingua inglesa. Que füss derisibel da vulair qualificar scu esters u da vulair daffat sbandir dal frances plets tels scu: bec, borne, bouleau, changer, chêne, char, charpente, charrue, lieue etc., pervia ch'els sun da derivaunza celtica, u da fer l'istess cun oters scu: banc, bande, bannière, bloc, boulevard, bourg, brèche, émail, fauteuil, guerre, maréchal, nord, sud, troupe, tuyau etc., per motiv ch'els sun da derivaunza tudais-cha.

Zieva cu'üna nouva lingua s'ho sviluppada, cun sieu egen character e sieus egens cuntrasegns, po ella persestess gnir suottamissa a novas variaziuns, a novs incruschs, e quaists paun provgnir güst uschè bain davart üna u püssas da las linguas genituras cu davart üna lingua complettamaing estra, medemmamaing scu cha novas spezchas da plauntas u novas razzas da bes-chas cun cuntrasegns gia stabels e distints paun, in conseguenza d'incrusch repetieu cun üna da las spezchas u razzas originelas, gnir expostas a novas müdedas. Al püt da vista da la lingua in regard

qualifichess eu üna têla influenza scu estra. Ch'Els am permettan d'explichêr quetaunt tres ün exaimpel: In il 16avel tschientiner gnittan duos scrivaunts frances, Joachim du Bellay e Pierre de Ronsard, sül impissamaint, cha la lingua francesa saja memma povra ed hegia dabsögn da gnir inrichida e completada surtuot tres il latin, in part eir tres il grec. „Noss padernuors,“ disch du Bellay, „haun lascho la lingua uschè povra e nüda, ch'ella ho dabsögn da pennas e dad ornamaints piglios d'utrò.“ E fand adöver da quaist principi, transplantettan el e Ronsard be a bun stim e sainz' üngüna discriminaziun numbrus peds latins — e perfin grecs — aint i'la lingua francesa, as cuntentand da'ls der üna terminaziun francesa. E que nu fettan els be n'ìls cas inua manglaivan peds frances, dimpersè els müdettan eir in maniera tuottafat arbitraria peds frances existents seguond prototip latin. Que füt ün cumplet spredschi da las ledschas linguísticas natürelas e tauntinavaunt dafat privlus, in que ch'üna divisiun traunter lingua literaria e lingua populera and avess pudieu resulter, uschè cha la prüma füss poch a poch dvanteda ininclegiantaivla per la granda massa dal pövel, in taunt cha la seguonda füss gnida priveda da la faculted da s'inrichir e s'innöblir tres l'influenza da la poesia e perfin da tuot la lingua druveda in scrit. Ils Frances contemporauns nu vzettan quaist prievens. L'agir da Ronsard e du Bellay nün füt be admiro, dimpersè eir imito, e'ls duos protagonists da quella lingua artifizchela gnittan veneros cun ün'idolatria da la quèla nus pudains hozindì apaina ans fer ün'idea. Duraunt ün mez tschientiner exercettan els ün'indiscutibla hegemonia sur il linguach frances e lur mort gnit cuschidreda scu üna calamited naziunela. E tuottüna nun als survivet lur glüergia; in aquella ch'a'ls cunduttuors sparittan, pigliet tuot il muvimaint üna dandetta fin.

Ün cumanzet a vair aint, cha quaists impraists artifizchels dal latin e la latinisaziun vulida da peds frances existents, ch' introdüettan aint i'la lingua francesa elemaints esters, imnatschaivan da desdrür tschertünas da sias particulariteds características. Ün revgnit a la natüra. Na be cha mindhün suschaiva darchò discuorrer scu cha'l pical l'eira creschieu: un suschaiva eir scriver uscheja.

3.

Uossa, cu sto que cul ladin? Quaist idiom, scu cha que ais indicho da sieu nom, ais da derivaunza essenzechelmaing latina, üna sour dal frances, dal italiaun, dal spagnöl e da las otras linguas uschedittas neo-latinas u romanas. Ma sieu caracter particular ais evidaintamaing determino tres incruschs, e co sto il tudais-ch in prüma lingia, dintaunt cha'l celtic ais relativamaing da minima impurtaunza.¹

Na be aint i'l vocabulari chattainsa üna quantited d'elemaints tudais-chs; eir aint i'la fraseologia e n'il uorden dals peds as muossa cleramaing l'influenza tudais-cha. Examinain in cuort quaists trais püts.

a) Gia ils prüms monumaints linguistics da la literatura ladina preschaintan üna fuolla da peds tudais-chs, bgers dals quels giodaivan dal dret da vschinedi sgür daspö tschientiners: oters eiran relativamaing auncha nouvs e nun as sentivan tuotta-fat da chesa n'il rumaunsch, uschè cha na poch sparittan dar-chò pü tard.

Traunter ils peds tudais-chs chi avaiavan cuors i'la lingua ladina cur cha quaista cumanzaiva a gnir scritta, as po manzuner ils seguaints:

abiagêr	bauncha	bundragius-a
afrüzêr	biagêr	chindel
alabarda	bistand	chindlamainta
albiêrg	blech-a	clafter
albergêr	blîchir	clappa
albergiaivel	blov-a	cling
albergiaivlezza	bod	clûch
alubîr	bot (pot)	craft
alubentscha	brastuoch	cramf
angier	bruost	cram
ardöffel	buob-a	cramer
arfras-chêr	buochstab (custab)	cramagêr
avuagiêr	buoch	crameria
bandagêr	buonder	cramerina
baunch	as bundragêr	craunz

¹ Mera annotaziun a la pagina 88.

crempel-pla	gratagêr	led (= Leid)
crês	grim(m)-a	lobgia
crût	grob	lump
crüzer	grobezza	lumperia
cunst	grobamaing	lumpamainta
custab (buochstab)	grosch	magun
custabgêr	gsel	as magunêr
cuttlas	guadagnêr	maister
dampf	guaffen	malter
daia	guai	managêr
egen (1 = eigen)	guaita	managiamaint
(2 = Leibeigener)	guaitêr	mat, matta
ernst	gualzer	maungel
ezzêr	guardêr	mender (minder)
flaunch	guardgia	mezger
flech	guarir	morder
flinta	guastêr	mordragêr
as flissagêr	guatêr (= waten)	mordramainta
flöta	guaunt	mordraretch
flöz	guersch	mordraria
friem	guêra	morgenstern
frisch	guerra	munter-tra
fui (pfui)	guerragêr	murdach (Mordaxt)
fürdragêr	guïda	nar
gedem	guïdêr	nardet
geischla	guinchir	narramainta
giaschlêr	guindel	narrun
giassa	guis	nord
giast	guisa	nötager
giatter	halt	nüz
giavüsch	handlagêr	nüzzaivel
giavüschêr	helm	nüzzagêr
glaser	heller	melnüz
glieud	kerli	oder
god	kunst	offa (Hopfen)
gram	la(i)st	oho!
gramezcha	landamma	ost
gramezchus	lantrichter	papla

pier	schinter	steaur (= Steuer)
pild (Bild)	schintragêr	stolz-a
pistand (bistand)	schintraria	stuorm
piter-tra	schintla	stumbel
plinter	schirmagêr	stumpernêr
plump-a	schlaffa	stûva ¹
plündragêr	schlamper	stuzzer
puſ	schlampra	süd
pur (paur)	schlampragêr	sudlagêr
puzchêr	schlatta	taler
ram (Rahmen)	schlecht-a (schlet-ta)	tampfi (dampf)
rap	schliefra	tapfer-fra
rich-a	schlingia	tapfradat
rinch	schlitta	tast
rispli	schlitteda	tischler
roba	schlosser	tolmescher
rocha	schluc	trinchêr
rüebła	schneder	tröp
rumblagêr	schnedra	trost
rubêr	schnizcha	truzzagêr
rubadur	schnuffêr	tschaffen
rüter	schnuz	tschigrun
sbundragêr	schon	tschüff
s-chaffir	schoppa	tschüffer
s-chaffimaint	schulmaister	tudais-ch
schaiba	scriptisch	turba
schanza	scruf (scrof)	urbarisêr
s-chazzi	sain (= Senn)	vallisch
s-chella	senneria	as varzagêr (varsagêr)
schelm	sen (= Sinn)	vopa (vopna)
schelmaria	sezzêr (sêr)	wacker
schelmamainta	siz	zarti
schimmel	spass	zartezza
schinagêr	splündragêr	zaungia
schinagiamaint	sprun	zecha
schinagiuoss	stambuoch	zember

¹ Pussibelmaing ün incrusch traunter il germanais Stube (inglais *store*) e'l latin *etufare* (s-chudêr cun vapor).

zembragêr	zinngiesser	zuffa
ziegel	zöber	züg
zinc	zol	zunft
zinn	zotla	zwetschka

Quaista glista, d'Els haun forsà gia chatto ün po memma lungia, nun ais tuottüna lönch brich completa.

4.

b) Quaint a la fraseologia, schi vuless eau trer Lur atenziun particularmaing sün las numbrusas cumbinaziuns d'ün verb cun ün adverb, scu *ster tiers*, *trêr giò*, *trêr our*, *rumper our*, uschè características per las linguas germanaisas, dintaunt cha'l latin exprima l'istess' idea tres ün verb cumpost cun üna preposiziun. Il sen da quaist'ultima correspuonda però in bgers cas exacta- maing a quel dal adverb tudais-ch, da maniera cha nun avains üngüna difficulted per recognuoscher in *trer giò*, *trer our*, *rumper our* ed otras cumbinaziuns da quaista sort ils verbs equivalaints latins *sub-trahere*, *ex-trahere*, *pro-rumpere*. Suvenz avarò perfin il verb cumpost latin do andit a la cumbinaziun tudais-cha, in oters po ün explicher la sumgiauntscha tres il fat, cha la fantasia dal pövel muossa la tendenza da prodür dappertuot in-circa las istessas figüras, [da sort cha, eir sainza reciproca influenza, ils medems dits paun as preschantêr in las medemmas fuormas.¹ A sun tuottüna bgers oters cas, forsà ils püss, inua nun exista üngüna relaziun traunter l'expressiun tudais-cha e quella latina. I'la lingua ladina avains allura spürs germanissem, traducziuns verbêlas our dal tudais-ch, las quêlas nu sun ni-auncha inclegiantaivlas a Frances, Italiauns, Spagnöls u oters Neo-latins, chi nu saun il tudais-ch. Per in-cler expressiuns scu: *pigliêr tiers*, *as dêr giò* (cun *qualchün* u cun *qualchosa*), *drizzêr our qualchosa*, *nun podair ster our qualchün*, *savoir ir intuorn cun qualchün* etc. nun basta que da cognuoscher ils verbs *pigliêr*, *dêr*, *drizzêr*, *stêr*, e'ls adverbs *tiers*, *giò*, *our*; l'ester las inclegia be sch'el cognuoscha la significaziun dals dits tudais-chs: *zunehmen*, *sich abgeben mit*, *jd. nicht ausstehen können*, *mit jd. um-zugehen wissen*. A nun am pera però, cha telas cumbinaziuns dessan gnir risguardedas scu propi estras; ellas sun caracte-

¹ Mera Florian Melcher, Fraseologia rumauntscha, Annalas XXV.

risticas per la lingua ladina e vegnan eir druvedas da nos grand classic Bifrun, il quèl disch p. ex. in sia traducziun dal Nouv Testamaint:

A quaist vulains fêr schi deus *do tiers* (Hebr. 6, 3).

Che la duonna amuossa, nu *dun* eau *tiers* (1. Tim. 2, 12).

Seniuors *trats-aint* — cun vesckimainta alva (Apoc. 4, 4).

Mu els dissen: Che *vo* a nus *tiers*? guarda tü (Matt. 27,4).

L'g aviand *trat oura* schi mettetan è agli intuorn üna arassa d's-chiarlatta (Matt. 37, 28).

Nun araspo à vus thesors in terra, inua che l'g aruügen e la tharma l's guastan, e inua che l's ledars *fuoren aint* e l's invuolen (Matt. 6, 19).

Et schi alchiüns dals arams sun *aruots giu* e tü chi eras ün uliêr sulvedi, ist *implanto aint* in aquels ed ist gnieu personevel de laristh e de la grascha dalg uliêr, schi nu l'ludêr (Rom. 11, 17-18).

Et Jesus alvò sü de la schaina, e *mettet giu* la vesckimainta, e haviand prais ün sthquasael, schi s'schinto el. Alhura dsieva mattet el ouva in ün bashedilg, e cumenzo a lavêr l's pês dals discipuls, e da *terscher giu* cun l'g sthquasael cun quael del era schintô (Joh. 13, 4-5).

Et cura del havet *intaunschieu aint* l'g paun, schi l'g det el a Juda da Simonis Iscariotæ. Et dsieua l'g baccun es *ieu aint* in aquel satanas (Joh. 13, 26-27).
Stêd sü e gain davend da qui (Joh. 14, 31).

Eau voelg *aruinêr giu* mês clauôs, e l's voelg *fêr sü* plü grands et acò voelg eau *araspêr aint*, tuotta aquella mia aroba chi es à mi naschîda (Luc. 12, 18).

Suainter üna tendenza steda a la moda pustüt düraunt la seguonda mited dal dischnovevel tschientiner stuess ün tscherchêr da rimplazzêr tels dîts tres expressiuns (scha pussibel verbs simpels) da provgentscha püramaing latina (u italiauna), dir p. ex.

Per ir tiers	=	concerner u interesser
„ der tiers	=	conceder u permettre
„ metter giò	=	depuoner
„ furêr aint	}	fer infracziun (u fer irrupziun)
„ rumper aint		
„ implantêr aint	=	inserir
„ rumper giò	}	demolir, sbovêr, distachêr
„ ruinêr giò		
„ terscher giò	=	süjantêr
„ intaundscher aint	=	immerger

Per ir aint	=	entrer
„ ster sü	=	alver
„ ir davent	}	= sortir, s'absenter
„ ir our		
„ rasper aint	=	racoglier
„ trer aint	=	vestir
„ trer our	=	svestir etc.

Alchünas da quaistas substituziuns as chattan effectivamaing in traducziuns pü modernas da la Bibgia. Eau nu vögl dir ch'ellas sajan tuottas nouschas, tschertünas sun dafat fich bunas, ma eau dubitesch ch'üna suletta saja positivamaing in tuots cas preferibla a la cumbinaziun d'ün verb cun ün adverb drueda da Bifrun. Suvenz, suainter la cadenza da la frasa u per variêr l'expressiun, pudarò ün der la preferenza al verb simpel, ma in mincha möd sun plets scu *immerger*, *racoglier*, *conceder*, *concerner*, u per fin *infracziun*, *irrupziun* bger pü esters cu'ls dits *taundscher aint*, *raspêr aint*, *der tiers*, *ir tiers*, *furer aint*, *rumper aint*.¹

Eau am saint fich fortunô da savair mieu parair in resguard a dittas expressiuns cumpartieu da duas homens ch'Els arcugnuoscheron cun me scu prümas autoriteds in dumandas linguistics, Sar prof. Chasper Pult e Sar Dr. Florian Melcher barmör. Il prüm, in üna conferenza tgnüda a Zuoz in 1913, in occasiun dels cuors academics da vacanzas, s'exprimit scu segua:

„Quaistas locuziuns sun uossa in gron part patrimoni da nossa lingua, ün as serva dad ellas minchadi; ellas han in buna part acquistà il dret da vashinadi. Eu non crai, cha la gron guerra chi ais statta fatta cunter ellas sia in tuot e dappertuot güstifichada. Eu crai, cha in divers cas ün vegl germanisem complettamaing natüralisà pro nus correspuonda bler plü bain alla natura da nossa lingua co tscherts neologisems chi spüzzan d'italian a 15 kilometers da distanza. Sch'eu ha da dir *beifügen*, schi preferesch eu *metter pro* al italian *aggiundscher*“.²

¹ In il cuors da la discussiun, chi avet lö zieva il referat ed a la quêla as partecipettan ils Srs. Dr. *Candrian*, *Secr. guv. Disch*, Dr. *Federspiel*, Dr. *Vieli*, insp. *Bardola*, rev. *Planta*, pres. *G. Conrad* e prof. *Gisep*, tret quaist ultim l'atzenziun da la raspeda sun aldüns adövers abüsivs d'ün verb cun ün adverb, scu p. ex. *crudêr sü* (= der in ögl, *cruder* in ögl), *büttar sü* (= dschermügl, *bütter föglia*) etc. — Prof. *Gisep* dispuona d'ün'interessanta e fich completa collecziun da têts dits.

² *Annalas XXIX*, p. 190.

Florian Melcher, in ün referat salvo a la radunaunza generela da la Societed Retorumauntscha in Meg 1905, dschet:

„ ma ch'ün nun saja memma sever cun il rich s-chazzi da verbs cumposts cun ün adverb, ch'ün suppuona deriver dal tudas-ch. Quaist ho sainza fall gieu e ho aunch'uossa üna granda influenza sün la furmaziun da tels verbs in rumauntsch, ma ch'ün nun smauncha cha güsta l'italiaun fo eir ün ampel adöver da telas fuormas, scu *tírar su, tírar giò, tírar fuori, andar via, andar su, prender giò* e bgeras otras, e cha in general la lingua del pövel, per esser pü clera ed incligentaivla, as güda gugent cun fuormas analiticas, bandunand pü pussibel il sistem sintetic — üna tendenza chi's fo valair dapertuot, in minda lingua, ed ouravaunt tuot nel svilup dellas linguas rumauntschas our dal latin. Inua cha telas fuormas paun gnir rimplazzedas tres simpels verbs rumauntschs, ch'ün las rimplazza, ma ch'ün 's inchüra da las rimplazzer tres verbs italiauns u latins, scu cha già püssas voutas ais gnieu propost!“¹

Per Als der ün'idea da l'abundaunza da telas cumbinaziuns Als dun eau co üna tscherna:

Alver sü, avair gugent, chaver sü, chaver our, cler sü, cler our, crescher our, crescher sü, cumprer aint, cumprer giò, as der giò (cun qualchün u cun qualchosa), der aint, der our, der sü, der tiers, dir giò, drizzer aint, drizzer our, fer aint, fer giò, fer sü, as fer sü, fer tres, nun as fer ünquotta our da qualchosa, as gnier aint, gnir avaunt, savair gnir our cun pocha munaida, garder our, garder tiers, ir aint, ir giò, savair ir intuorn cun qualchün, ir our, ir sü, ir tiers, as lascher aint, laver giò, ler avaunt, lier aint, lover aint, metter tiers, müder giò, murir giò (p. ex. al phô), murir our, partir aint, partir our, piglier aint, as piglier avaunt, piglier giò, as piglier insembel, piglier our, as piglier our, piglier sü, piglier tiers, plajer aint, purter avaunt, as puser our, quinter sü, rir our, rumper aint, rumper giò, rumper our, salver sü, scriver giò, scriver our, scriver sü, sdir giò, serrer aint, serrer giò, spander our, ster aint (= eingestehen), ster aint per qualchosa (= für etwas einstehen), ster avaunt, ster our, ster sü, ster tiers, sdruvaglier sü, svaglier our, svaglier sü, terdscher giò, tgnair aint, tgnair our, tgnair sü, trer aint, trer giò, trer our, trer sü, tschanter aint, turner inavous, vair aint, volver aint, vuscher giò etc. etc.

5.

c) Ed uossa que chi risguarda l'uorden dals plets, la structura da las frsas, la sintaxa, schi brievla la lingua

¹ Annalas XX, p. 215—216. — Mera eir A. Vital, Guerra als plets esters. Ann. XXXIII, p. 215—222.

ladina da construcziuns germanaisas. Pustüt daun las frequaintas inversiuns perdüta da l'influenza tudais-cha. Per exaïmpel, scha la frasa cumainza cun ün oter pled cu'l subject, schi mettains, scu in tudais-ch, il subject zieva il predicat:

Felice *cuorrast tü* tras êrs e sendas. (Lansel, Cudesch da Lectura VII, 480).

Il di seguaint *bandunettan* els la citted (A. Vital, Dumengia Saira, XIX. An-neda, p. 121).

Tres tia posterited *saron bunedidas tuottas las generaziuns* della terra (Menni, Acts 3, 25).

Stessamaing, cur cha la frasa subordinada sto avaut la principela:

Que dh'eau savaiva, *he eau* confesso (Dumengia Saira, XIX. Ann., p. 179).

Cur cha la damaun füt gnida, *fettan ils principêls sacerdots* cussagl cunter Jesu (Menni, Matt. 27, 1).

Aviand vis quaiastas chosas, am *prosternet eau* (Menni, Apoc. 22, 8).

Siand eau in Teessalonica, schi *havais vus* tramiss à mi aque chi era bsüing (Bifrun, Phil. 4, 16).

Stessamaing darchò, cur dh'üna frasa condiziunêla vain dru-veda sainza conjunziun:

Nun *ais que* (= scha que nun ais) cuntrari a tia sapienza, schi schinagia'ns, o Dieu, cun guerras, charestia, incendis, ovazuns ed oters flagels; *chattast tü* (= scha tu chattast) però necessari d'ans visiter eir nus cun quists flagels, schi dispuona'ns tü, cha servan tiers l'etern salüd da nossas ormas (Liturgia per las Baselgias Evangelicas in Rezia, p. 194).

Discurrind da l'uorden dals plets, pudess ün eir manzunêr dits scu ils seguaints: „*uschè üna bella duonnina*“ (= *so ein hübsches Weibchen*); *fich üna scorta matta* (= *sehr ein artiges Mädchen*); a vain fat opposiziun a tuot il nouv, *saja quel eir aunch'uschè benefic* (= *sei es auch noch so wohltuend*): *che per ün tiran est tü!* (= *was für ein Gewaltmensch bist du!*).

Il temp limito chi sto a mia disposiziun am impuona la necessited d'am limiter a quaiasta succincta exposiziun d'alchüns dals cuntrasegns germanais cha preschainta la lingua ladina, cuntra-segns characteristics chi contribueschan a la disfarenzcher d'oters idioms neo-latins. Il pövel nu vezza dal rest in els ünguott'ester: al cuntrari, ils sforzs fats da tsherts purists e reformatuors bain intenziunos per sbandir tuots ils elemaints tudais-chs nun haun, fortünedamaing, gieu grand success. Ils plets e dits in questiu, scu eir il fenomen sintactics cha d'he manzuno, constitueschan

a mieu vair aint üna part característica dal patrimuni da la lingua ladina e stögljan gnir risguardos scu cuntrasegns essenziels da medemma.

6.

Ad ais aunch' ün puonch ch' eau nu stuess, melgro il temp fich cuort chi sto a mia disposiziun, passêr suot silenzi in discurrind dals cuntrasegns essenzechêls da la lingua ladina, e que ais la tschera fonetica cha muossan ils vaira vschins da la lingua, in contrast culs elemaints esters. Ma siand ch' eau d' he gia trattò quaist fenomên, almain per part, in il seguond tom da mia grammatica (pustüt § 297), e siand d' otra vart cha eir Sar Dr. Florian Melcher barmör ho tschantscho davart quaist tema in ün referat fich amussaivel salvo a la radunaunza generela da nossa Societed in meg 1905, schi am vögl eau co restrainscher sün ün sulet aspet importantischem da quaist fenomên, nempe las terminaziuns, ed in particuler quellas dals substantivs ed adjectivs.

Que ais in se singular cha las terminaziuns Giovan üna rolla taunt impurtaunta per determiner la tschera d' üna lingua, e tuottüna as po que explichêr tres il fat cha'ls tscheps dals plets preschaintan in mincha lingua quasi infinitas variaziuns, intaunt cha las terminaziuns, scu ch' eau prubarò da musser per la lingua ladina, as redüjan in generel ad ün nummer fich restret da tips.¹ Da lander deriva cha que voul stüdis spezhels per pudair arcugnoscher ils intrus traunter ils tscheps, intaunt cha minchün po, in examinand e cungaland be attentamaing ils fats, facilmaing as render quint da que chi ais vschin e que chi ais ester i' las terminaziuns.²

¹ Quaista remarcha nu vela natürelmaing per las linguas uschè-dittas isolantas, p. ex. il chinais.

² Que nun ais dal rest il cas be per las linguas da derivaunza latina cha las terminaziuns daun telmaing in ögl, que ais il cas eir per las linguas germanaisas. Per exaimpel:

Ils verbs tudais-ds *prüfen* e (*er*)*proben* sun amenduos derivôs dal latin *probare*; il tschep dal prüm exhibescha las transformaziuns foneticas características per la lingua tudais-cha, quel del seguond alincunter, muossa il radical latin *têl* e *quêl*; tuottüna nu do ne l'ün ne l'oter da quaists verbs üngün intop.

Ma dalum cha *proben* vain provist cun üna terminaziun estra *probieren*, allura tradescha'l eir als na-inizios sia origna fullastera e vain resentieu scu ün

Examinaîn dimena succinctamaing quêlas sun las termina-
ziuns propi indigenas dals substantivs ed adjectivs ladins.

Ils substantivs ladins paun glivrêr:

a) cun ün consonant, scu

amih, chantunz, chaun, famagl, Peider, raig, — brüt, cumer, muglier, pernisch, sour, vuolp, — an, argient, aschaid, chüerp, fier, — blais, charn, naiv, paraid, süerted;

b) culs vocals (u diftongs) na accentuos -a, -i, -ieu:

barba, dücha, reverenda, parzura, — amda, duonna, nezza, quineda, — dogma, levatesta, paraplövgia, pichaporta, — besla, charta, nüvla, stüva;

alimeri, Göri, Töni, — avöri, dubi, evangeli, öli, palperi, stedi, uffzi;

Baltrumieu, dieu, murdieu, — gnieu, palintschieu, vstieu;

c) culs vocals accentuos -ô, -ö, -è:

quinô, schirô, sudô, — cumgiô, firô, grô, pchô, talvô;¹

fö, gö, lö, — chadafö;

chastè, filadè, pè, sagè, vdè, — cadè, fè, merschè (marchè).

Ad ais auncha da remarcher cha'ls substantivs polisilabics glivrand cun ün consonant haun tuots l'accent sün l'ultim vocal u diftong (*amih, aschaid, libertéd, pernisch*). L'unica excepziun vain spüerta dad alchüns substantivs glivrand cun *l, m, n* u *r* precedieu d'ün *e* atonic, aviand quaists l'accent sün la penultima silba, scu *apóstel, áungel, chapítel, táimpel, — battáisem, culáischem, gédem, gallicíssem, — órſen, presépen, ruégen, uórden, — adöver, bavéder, charácter, pchéder*.

Quaunt als adjectivs indigens, schi glivran lur fuormas masculinas quasi adüna cun ün consonant, lur fuormas femininas — scha sun variabels — adüna cun -a: *bun-a, grand-a, chafuol-la, güst-a, lung-ia, vast-a*.

Relativmaing pochis haun üna fuorma masculina glivrand cun -i, scu *pröpi — pröpcha, sabi — sabgia, tevi — tev-*

intrus. E sch'üna terminaziun estra vain agüta perfin ad ün pled tudais-ch, scu cha que ais il cas culs verbs *amtieren, drangfalieren, hantieren, inhaftieren*, ed oters püss, u cul substantiv *Lagerist*, u cul adjectiv *burschikos*, allura vain que resguardo, e cun dret, scu fich trid e meladester.

¹ Suainter las reglas ortograficas in vigur nu vain quaist accent scrit.

gia.¹ Ün pêr oters, propriamaing particips, glivran scu quaists cun -ô u -ieu: *beô — beeda, prüvô — prüveda, strupchô — strupcheda, — bainvgnieu-ida, melvulieu-ida, sburflieu-ida* etc.

7.

Zieva quaista enumeraziun da las terminaziuns chi as chattan effectivamaing in s-chets plets ladins, nun ais que forsa da memma, in vista da l'impurtaunza da la chosa, da dir aunch'ün pêr plets davart alchunas otras terminaziuns, chi nun as chattan mê in têts plets e cun las quêlas ün grandischem abüs ais sto fat.

Quaistas terminaziuns sun:

a) il vocal *-e* na accentuo.

Cun quaist vocal glivran ün grand nummer da substantivs ed adjectivs latins chi haun do andit a vocabels ladins. Scu cha que Als ais cuntshaint, vaun la püpart da noss noms ed adjectivs inavous sün accusativs latins. Per quaists però nun as cunfò l'ortografia cu'la pronunzcha, siand *cha l'm* in *virginem, virtutem, dulcem, efficacem* etc., müt daspö il prüm tschientiner da l'era cristiauna, continuaiva adüna a gnir scrit dals sculos e figürescha natürelmaing eir in ils texts latins stüdgios in nossas scoulas superiuras. La pronunzcha populera eira dîmena *virgine, leone* etc.

Che dvainta que *-e* in plets latins ertôs?

N'ils püss svanescha'l complettamaing, scu in *amore — amur, bonitate — bunted, calore — chalur, colore — culur, expignoratione — spendrischun, famem — fam, grande — grand, honore — (h)onur, ignorante — ignuraunt, iudice — güdisch, luce — glüsch, mense — mais, muliere — muglier, mure — mür, nive — naiv, nocivitate — noschdet, pace — pêsch, pariete — paraid, paupere — po(u)ver, paupertate — poverted, plebe — plaiu, quale — quêl, radice — ragisch (risch), rege — raig, serviente — serviaint, sorore — sour, turpe — tuorp, turre — tuor, utile — üttel, valle — val, verme — verm, virtute — virtüid* etc.

¹ Quaista classa cuntgniva pü bod üna seria da plets uossa our d'üs, scu *cuntredi — cuntredgia, glünedi — glünedgia, guttedi — guttedgia, strauni — straungia, ubedi — ubedgia* etc. D'otra vart ais la steda inrichida tres numbrus impraists our dal latin u l'italiaun, bgers dals quels paun gnir acceptos scu indispensabels, scu *accessori-a, agrari-a, contradictori-a, obligatori-a, sedentari-a, transitori-a, voluntari-a* etc.

In alchüns oters as müda'l in *-a*, scu in *cinere* — *tschendra*, *facie* — *fatscha*, *imagine* — *imegna*, *in cardine* — *incharna*, *incudine* — *anchüna*, *lege* — *ledscha*,¹ *marginē* — *marg(i)na*, *peccatrice* — *pchadritscha*, *solitudine* — *suldüna* (*suldüm*), *superficie* — *surfatscha*, *virginem* — *vergina* (*vergna*) e pussibelmaing aunch'in ün pêr oters.

Sumgiauntamaing müdan plets da pruvgnentscha tudaischa generelmaing l'-e da l'ultima silba in *-a*:

Flöte — *flöta*, *Gasse* — *giassa*, *Geißel* — *geischla*, *Hopfen* — *offa*, *Klappe* — *clappa*, *Kutteln* — *cuttlas*, *Mädchen* — *matta*, *Pumpe* — *pumpa*, *Rocken* — *rocha*, *Schanze* — *schanza*, *Schelle* — *s-chella*, *Schindel* — *schintla*, *Schlinge* — *schlingia*, *Speise* — *spaisa*, *Suppe* — *schoppa*, *Wappen* — *vopa* (*vopna*), *Zechē* — *zēcha*, *Zottel* — *zotla*, *Zwetschge* — *zvetschka* (*zvetscha*) ed oters pü.

b) Il vocal *-o* na accentuo.

Quaista terminaziun nun as chatta mē in accusativs latins. Be tsherts nominativs da la terza declinaziun l'exibeschan, scu *leo* (liun), *gratitudo* (arcuntschentscha), *virgo* (giunfra), stessamaing tuots dativs ed ablativs da la seguonda declinaziun, scu *anno* (i'l an), *Romulo* (a Romulus), *horto* (al üert), *bello* (tres la guerra). Mo siand cha substantivs (ed adjectivs) ladins nu vaun mē inavous sün dativs ed ablativs latins, schi pudains dalum eliminer tuot la seguonda declinaziun (la quēla, insembel cun la quarta, ho do al italiaun sieus numbrus substantivs glivrand cun *-o*).² A resta be d'examinêr che chi'd ais dvantô cun l'-o dals pods nominativs latins da la terza declinaziun, chi haun do andit a

¹ Que nun am pera impussibel cha *ledscha* gniss dal italiaun *legge*. Que füss alura ün bun exaimpel per mussêr cha plets italiauns da vegl innò piglios sü seguan las ledschas foneticas generelas dal ladin. In mincha möd exista ün dublet da *ledscha*, nempe *laig*, uossa antiquô. Pü bod nun dschaiva ün: „*commetter ün adulteri*“, dimpersè: „*rumper la laig*“ (Bifrun scriva *l'alaig* u *l'alaiç*, scu ch'el scriva eir *g'l araign*, *l'arait*, *l'arassa* etc. — Cfr. Grammatica Ladina, § 176).

² La concordanza traunter l'o dals dativs ed ablativs latins e quel dals substantivs italiauns ais püramaing accidentela, nun giand neir quaists ultims inavous sün dativs u ablativs, dimpersè sün accusativs: *annu[m]*, *Romulu[m]* etc. Ma l'italiaun müda fich suvenz (adüna a la fin d'ün pled) l'*u* in *o*: *seculu[m]* — *secolo*, *mundu[m]* — *mondo*, *cum* — *con* etc., tendenza chi ho melavita influenzo eir il vocabulari ladin.

substantivs ladins. Ils exaïmpels seguaints — ed a mia sapchüda ais la glista cumpletta — muossan cha quaist -o s'ho in mincha singul cas müdo in -a: *captio* — *chatscha*, *communio* — *chamüngia*, *cupido* — *cuvaida* (*cuaida*), *lectio* — *lezcha*, *plantago* — *plantaja*.

c) In substantivs feminins il vocal -i na accentuo.

Relativmaing be pochs substantivs ertôs, tuots masculins, muossan quaista terminaziun, scu *bas-chizzi*, *bragizi*, *chammi*, *cordöli*, *dubi* (*dübi*), *evangeli*, *ödi*, *öli*, *palperi*, *signuredi*, *stizzi*, *stomi* (*stummi*), *stüdi*, *tösssi*, *ufici*, *viedi*, *vizi*, *vschinedi*. Üna massa d'oters substantivs masculins glivrand cun -i sun stos introdüts pü tard, la granda part sainza bsgön (scu *allogi*, *apog(g)i*, *equi-pag(g)i*, *passag(g)i*, *sufraqi*, *tesori*, *vituperi* etc. etc.); tuottüna as po auncha dir a favur da tels plets, ch'els piglian almain üna terminaziun gia existentia i'la lingua per noms masculins. Alincunter sto l'-i finel gnir s-chivieu per substantivs feminins. Impè da *analisi*, *basi*, *diagnosi*, *eclipsi*, *fasi*, *ipotesi*, *metamorfosi*, *oasi*, *sintassi* etc. etc. dschess ün dimena bger meglter *analisa*, *ipotesa*, *oasa*, *sintaxa* etc. etc.

Davart -i scu terminaziun d'adjectivs mera Nr. 6.

Uossa, scha'd essans d'accord merit que cha ais indigen, nu sarò que taunt difficil da chatter our que chi ais ester.

Nus pudains distinguer trais principelas periodas d'influenzas estras: la perioda d'influenza latina, quella d'influenza italiana e quella d'influenza tudais-cha.

Examinain separedamaing quaistas trais periodas.

Influenzas latinas.

8.

Cur cha, in il 16avel tschientiner, Bifrun as mettet a tradür il Nouv Testamaint, avet el natürelmaing dabsögn d'ün tschert nummer da plets novs per exprimer novas ideas. El nun esitet in tels cas da piglier our dal latin ils plets correspondents, als quèls el det però adüna üna fuorma taunt indigena scu pussibel, in adoptand almain üna terminaziun ladina. Uschè chattains: *anchora*, *centuriun* (dasper *centurio*), *circumcisiun*, *emancipaziun*, *güstificaziun*, *sacrifici*, *simplicited*, *scorpiun* etc.

Interessant aise — ed eau stögl particulêrmaing insister sün quaist püt — cha Bifrun as rendet plainamaing quint d'in pig-

liand sü plets latins, el introdüet aint i'la lingua ladina elemaints esters. Perquè nun mettet el mê d'vart ligermaing ün bun pled vegl per il substituir sainza bsögn tres ün pled latin. In sia prefaziun legiains:

„Eau m'hae êr do tuotta fadia ch'EAU metta l'g sainc testamaint clêr in nos plêd e ch'EAU nu maistda aint in nos plêd, leungias êstras, oter sch'EAU hae stuvieu, sco elg es alchiüns plêds, sco *vocatiun*, *giüstification*, ù *circumcisiun*, ed alchiüns oters poicks, quaels ch'EAU nun hae pudieu fêr cun main.“¹

In quaist möd d'vantet Bifrun il fidel e scrupulus guardiaun dal vegl s-chazzi da plets indigens ertos dals padernuors, e sieu Nouv Testamaint spordscha üna rîcha funtauna da nets e s-chets plets e dits ladins, funtauna a la quêla dessan gnir a baiver tuots quels chi d'haun a cour da scriver ün bel e nöbel linguach.²

D'otra vart nun as spavainta Bifrun neir d'avaunt buns vegls plets tudais-chs da löndh innò assimilos a la fonetica ladina u da dits tudais-chs scu quels gia manzunos. El avaiava stüdgio a Basel e savaiva sgür fich bain cha *albiery*, *buochstab*, *geischla*, *giast*, *maungel*, *morder* (= Mörder), *nar*, *nüsz*, *schelm*, *siz*, *zoeber* e tschients oters plets ch'el drouva, eiran da pruvgnentscha germanaisa. Ma que nun al fo temma. El nu s'insömgia da vulair latiniser (e bgermain italianiser) l'idiom rumauntsch. El lascha subsister tuot que chi constituescha sia originalited.

9.

Tuot otramaing agescha la generaziun seguainta: ella latinisescha sistematicamaing il pled latin. L'autur da la „Trommetta spiritala per excitar tots dormenzats pecchiaders“ Conrad Riola (1799) scriva in sia dedicaziun, „ch'el s'ho conformà a plü podair davo'l latin“, e'ls püss scrivaunts da sieu temp seguiteschan pü u main l'istess principi.³

¹ Ediziun Gartner, Dresden 1913, p. 16.

² L'appendix cuntogna üna tschierna da telas bellas fuormas veglias, accumpagnedas da las fuormas bastardedas introdütas da las generaziuns seguaintas da scriptuors.

³ Che vita tnêsha cha quel principi ho conservo fin quaists ultims temps, vain demusso traunter oter tres il fat, cha Sar Dr. Melcher, in sieus viedis per

Uossa chattains substituziuns, scu las seguaintas:

a) cogiter	per s'impisser
corp	„ chüerp
debel	„ flaiivel
efficacited de la medecina	„ virtüd da la maschdina
instructiv	„ amussaivel
obediaint-a (oboediaint-a)	„ ubedi — ubedgia
pauper	„ pover
peiorer	„ apchürer
perceptibel	„ partscheivel
perceptibiled	„ partscheivlezza
potent, potenza	„ pussaunt, pussaunza
proscriver	„ bandager (sbandager)
recognuschentscha	„ arcuntschentscha
redempziun	„ spendrischun (spandri- schun), salvamaïnt
Redemptur	„ Salveder, Spendreder (Spandreder)
rester (remanair)	„ rumagnair (arumagnair)
rotuler	„ arvuolver
transgredir	„ surpasser
transgressiun	„ surpassamaïnt
	etc. etc.
b) l'approximante fin	per la fin prussmaunta
cogitations inutiles	„ impissamaïnts melnüz
culmine da dignited	„ cuolm, tshima, vertsch da dignited
grande similitudine	„ granda sumgiauntscha
debiles e fragiles peccatrices	„ flaiivlase freschlas pchedras
fervente oration	„ ferventa oraziun
concupiscenzas carnales e peccaminusas	„ giavüschs charnels e pcheders
humile physionomia	„ bandusa (ümla) tschera

il chantun intuorn (1904), inscuntret dapertuot duos ideas fundamentelmaing fosas: 1) „Pü strusch al latin, e meglder d'ün pled ais.“ — 2) Pleds chi derivan dal tudais-ch e tuots uschedits germanissem nun s'affaun cun üna lingua rumantscha e stuvevan perque gnir s-chivieus“ (Ann. XX, p. 197—198).

gratitudine	per arcuntschentscha
potion efficace	„ puschun virtùdaivla
similes consuetudines	„ tels (sumgiaunts) custüms
	etc. etc.

Quaistas duos gruppas da substituziuns as sumaglian in que cha in amenduos vzaïns buns vegls peds ladins s-chatschos sainz' üngün bsögn da peds latins. In ün puonch sun ellas tuottüna fich dissumgiauntas, e que ais cha las substituziuns da la prüma gruppa exhibeschan per il main üna mascra indigena; quaista mascra sun las terminaziuns ladinas, chi peran da vulair zupper — e sgür zoppa suvenz als na iniziôs — l'origina fulastera. Co ais sto piglio l'istessa precauziun cu quella cha pigliettan du Bellay e Ronsard cur ch'els introdüettan peds latins i'la lingua francesa. I'la seguonda gruppa, alincunter, vzaïns eir las terminaziuns latinisedas.

Uossa, siand cha la lingua taliauna ho conservo eir ella bgers da quaists peds in fuormas fich sumgiauntas a quellas latinas, schi po ün in bgers cas esser in dubi scha l'autur ho in se gieu in imaint il ped latin u'l ped italiaun.

Tuottüna as disfarenzchescha la perioda latinisanta clera maing da la perioda italianisanta, gia'tres il möd da tratter ils noms propis latins. Quaists conservan, scu tar Bifrun, las terminaziuns latinas: *Paulus, Nicodemus, Johannes, Moses*. Que pera simpel. Ün tël möd ais eir stô adopto dals Tudais-chs, dals Inglais e dad oters pövels. Noms propis paun conservêr lur fuorma originêla, els nun haun da bsögn da gnir tradüts u otramaing transformôs. Mèlavita nun as cuntaintan ils prüms scriptuors ladins cun quaist simpel proceder. Els declineschan ils noms propis suainter las reglas da la lingua latina, que vuol dir ch'els müdan lur terminaziuns tenor la funcziun ch'al nom propi impla i'la frasa, u eir tenor il cas ch'avess dumando la preposiziun latina correspondent a quella druveda n'il text latin. Uschè avains tuot la s-chela da terminaziuns: *Paulus, Pauli, Paulo, Paulum, Paule*, stessamaing *Johannes, Johannis, Johanni, Johannem, Johanne*. Scu ch'ün vezza, ais üna da quaistas terminaziuns -o. L'adöver generel da quaista terminaziun estra per ils noms glivrand in latin cun -us nun apartegna tuottüna a la perioda latinisanta, el nu po s'explicher otramaing cu tres influenza italiauna.

Influenzas italiaunas.

10.

Examinaïn uossa la perioda d'italianisaziun. Per quaist chapitel am poss eau restraïndscher sün pochas observaziuns, già cha bger da que chi ais sto dit per la perioda da latinisaziun vela — mutatis mutandis — eir per quella d'italianisaziun. Quaist' ultima ais però bgerum pü prïvlusa. Numerus sun ils Ladïns chi saun l'italiaun e relativmaïng be pochs quels chi saun il latin. La tentaziun ais dimena bger pü granda. E'l cuntact d'imminchadì cun turists, merchadaunts e lavuraints italiauns augmainta auncha il priewel.

Mêlsinavaunt, a la differenza da l'influenza tudais-cha, la quêla nun pera mê d'avair gieu sieus defensuors teoretics, gnit l'influenza italiauna da bgers tratteda na be cun bainvugliainta indulgenza, dïmpersè perfin cun ardainta favur, la cuschïdrand els scu ün ferm e virtüdaivel bastiun cunter il masdügl rumauntsch-tudais-ch chi's discurriva in las cuntredgias particulermaïng expostas a la penetraziun alemanna. Ushè scriva ün fich meritaunt poet ladïn, Curadïn Fluoch, meglder cuntschaint suot sieu nom italianiso Conradïn Flugï, in sia poesia „Als Romauntsch-Ladïns“ its vers seguaints:

*E'ls terms chi as maunchan vi e nò
Pigliè'ls d'ün linguach chi ais parento.*

Guardè süls Inglais e sün oters pü
Chi, per's metter sün ota chamma,
Cun plets tuot esters haun fitto sü
La povra e debla lur mamma.
Perfin il tudais-ch, chi sgür nun ho bsögn,
Cun esters linguachs ho ridicul fatschögn.

Eau sun però sgür cha taunt vus non fais —
Per inrichir vossa lingua
Tiers voss paraints il pü fazil chattais
Que chi tun' e que chi distingua;
Il latin, il spagnöl e l'italiaun:
Quaists sun ils linguachs chi per nus as afaun.

Eau nu craj, cha Flugì avess approvo tuots ils fos pass ed erruors da nosch gust commiss in melincletta applicaziun da quaist cussagl, ma tuottüna am pera cha'ls vers citos dessan avair contribuieu in na pitschna imsüra a sustgnair e mantegner per bgers ans l'influenza disastrusa cha l'italiaun ho gieü sü'la lingua ladina. Düraunt ün tshert temp, pustüt n'ils ultims decenniis dal dischnovevel tshientiner, ais que propi sto la moda da substituir peds e dits ladins tres peds e dits italiauns. Ün nu tshantschaiva pü natürelmaing, ün tscherchaiva sistematicamaing e conscientamaing da der ün vstieu ester al vegl pled ladin. Ün chaminaiva sün stelzas, e na pü sün sias chammas natürelas. Ün furmaiva interas frاسas pü italiaunas cu ladinas. E que chí eira il pês, ün tel proceder füt generelmaing approvo ed admïro. Natürelmaing preschantaiva quella masdeda uschè poch la bellezza e l'eleganza da la lingua toscana cu la naivited e la scherba savur da la lingua ladina. Ün pudaiva ler da „*la trionfante Roma, vincitrice della stolza Carthago*“, da maniera cha, scha nun füss sto miss aint il pled tudais-ch *stolz*, schi avessans propi pudieu ans imaginer d'avair avaut ögls il scrit da qualche pompus Italiaun.

Da quaista sort ho l'influenza italiauna propi imnatschö l'existenza dal ladin. Eau stögl confesser cha, in il prüm tom da mia grammatica, eau nu m'avaiva auncha avuonda libero da sia dominaziun, trattand cun deferenza exagereda que chí, pustüt in cudeschs e giasettas, am paraiva quella vouta ün üs già fermaing ancrö n'il pled ladin. Ed eir sch'eu avess darchò da scriver il seguond tom, schi gess eau auncha pü radicalmaing inavaunt in la cumbatta cunter l'influenza italiauna.

Examinain uossa ün po pü dastrusch la proposta da Flugì. Cur cha maunchan terms a la lingua ladina, schi cussaglia'l da'ls piglier our da linguachs parentos. Mo impraists our da linguas vivaintas sun adüna fich privlusas, upöja cha que as tratta da peds internaziunels designand chosas u ideas modernas, per las quêlas nu paun exister peds ertos (scu *electricited*, *grammofon*, *radiografia*, *vitaminas*), siand cha tels terms nun exhibeschan in üngüna lingua las müdedas foneticas caracteristicas per peds ertos. In quaist cas po que in generel esser tuottafat indifferent, ch'ün as vuolva al italiaun, al spagnöl, al frances u perfin al tudais-ch

u ad otras linguas. Ma dalum ch'ün piglia our d'üna lingua vivainta — per parenteda ch'ella saja — plets chi d'haun gia fat tres las transformaziuns foneticas caracteristicas per quella lingua, schi disturba e sfigürescha ün necessariamaing l'armonia fonetica da la propria lingua. Eau vögl illustrer que cun ün exaempel. Il substantiv latin-grec *episcopatu[m]* ho do andit in italiaun a *vescovado*, in frances a *évêché*, in spagnöl a *obispado*, in tudais-ch a *Episcopat*. Ne l'italiaun *vescovado*, ne il frances *évêché*, ne il spagnöl *obispado* nu sun buns per gnir introdüts aint i'l sistem fonetic ladin, siand cha minchün da quaists plets preschainta üna tschera fonetica caracteristica per la lingua, a la quela el appartegna, tschera fich dissumgiaunta da quella cha preschantess l'istess pled scha'l ladin l'avess, suainter sias egnas ledschas foneticas, sviluppo our da *episcopatu[m]*.¹ Cumpletter sainza blesem ün vocabulari manglus nun ais dimena una cosa taunt simpla e leiva scu cha Flugì s'impaisa. Per extraordinari cha que possa parair, la suletta lingua vivainta (da quellas manzonedas) chi'ns pudess in quaist cas güder, nun ais üna lingua parenteda, dimpersè il tudais-ch, exhibind quaist il pled originel intact, tël e quël ch'el existiva i'la lingua latina; cun be la perdita da la terminaziun. Ma il pü simpel füss allura da'l piglier directamaing our dal latin, que chi, in ün tël cas, ais adüna meglder cu da fer impraists our d'üna lingua vivainta. Perchè il latin ais la mamma cumöna a tuot las linguas neo-latinas, e per diversas radschuns — na be filologicas — ais que pü sgür da's vuolver a la mamma cu a cusdrins e cusdrignas.

11.

La perioda d'influenza italiauna ais caracteriseda tres

a) l'appariziun d'ün grand nummer da substantivs, adjectivs ed oters plets glivrand cun -o, scu

affanno, alloggio, appoggio (appoggi), arrivo, assalto, avo, capo, coro, centro, clero, contenuto, culto, decoro, deporto, eroismo, fango, fondo, foro, genio, giro, grembo, globo, impiego,

¹ Ad exista, per *episcopat*, efectivamaing ün bun vschin ladin druvò da Bifrun: *uvas-chieu* (l'ortografia dal saideschevel tschientiner ais *huasthchieu*, mera Acts dals apostels, I, 20). Tuottüna as chatta in nossa litteratura moderna *vescovadi* (cun be la terminaziun müdeda), stessamaing l'adjectiv *vescovil*.

individuo, inno, libertinaggio, liberalismo, lusso, magnetismo, massimo (maximo), militarismo, minimo, mito, monstro, motto, medio evo, museo, naufragio (naufragi), nazionalismo, ottimismo, organismo, paganismo, particolarismo, passaggio (passaggi), patriotismo, pellegrinaggio, penso, personaggio, petto, procinto, quanto, radicalismo, rango, realismo, regno, reo, riparo, ritmo, reumatismo, saldo, sarcasmo, sbocco, scarafaggio, scopo, senso, socialismo, sito, soggiorno, spiritismo, tiglio, tifo, tipo, treno, tronco, ultimato, uso, verbo etc. etc.

Augusto, Cristo, Filippo, Gregorio, Isidoro, Jacobo, Marco, Matteo, Nicodemo, Paulo, Petro, Ponzio Pilato, Quintiliano, Reno, Saulo, Sixto, Stefano, Teodoro, Teofilo, Tiberio, Timoteo, Tito, Trajano, Valerio etc. etc.

ambiguo, assiduo, attiguo, aureo, conspicuo, erroneo, europeo, ferreo, idoneo, iniquo, medio, mediterraneo, perpetuo, pio, ROZZO, spontaneo, summo, superfluo etc.

alquanto, appunto, dinovo, dopo (doppo), ecco, essendo, lungo (entlang), merito etc.

b) tres üna nouva invasiun d'üna fuolla da substantivs, adjectivs, particips ed oters plets glivrand cun -e, scu

abitudine, actrice, arte, bitume, cantatrice, catedrale, consorte, eroe, fede, imperatrice, indole, ingratitudine, lettrice, liberatrice, lite, mercede, moltitudine (multitudine), olimpiade, origine, peste, Pentecoste, plebe, prole, sede, serie, similitudine, solitudine, sollecitudine, trionfatrice, vece (generelmaing druvo n'il plural), vicissitudine, vincitrice etc. etc.

atroce, audace, capace, celeste, edace, efficace, difficile, facile, fertile, feroce, fugace, funebre, giovanile, incapace, infantile, infelice, inutile, mite, pertinace, pauperile, primaverile, rapace, senile, simile, tenace, terrestre, utile, vescovile, vicendevole, virile, vivace etc. etc.

beatificante, benestante, concernente, costante, divergente, permanente, presente, pretendente, trionfante, vibrante, vigente, vivificante etc.

durante, invece, mediante, mentre, nonostante (nonobstante), onde, stante etc.

c) tres la penetraziun d'ün grandischem nummer d'oters plets da tuottas sorts, chi, sainza tradir lur origina fulastera gia tres

üna da las terminaziuns numnedas, preschaintan ünguottadamain cuntrasegns characteristics per la lingua italiauna. Quaista classa ais taunt numbrusa, cha'ls exaimpels chi seguan, preschaintan be üna fich modesta tscherna. Paginas interas pudessan gnir implidas cun tels plects. Eir üna granda part dals plects addüts suot a) e b) stuessan uossa gnir classificchos co, perchè ün ho substitutieu a lur terminaziun italiauna üna terminaziun indigena. Ün nun disch pü *cantatrice, lite, Pentecoste, felice, fragile, vicendevole, invece, mediante* etc. dimpersè *cantatriza, lita, Pentecosta, felizi-feliza, fragil-a, vicendevol-a, invece, mediaunt*. Que ais tschertamaing meglider, ma que nun ais tuottüna oter cu üna mascra. Ils vaira vschins sun (u füssan): chantedra, drachüra, Tschinquaisma, beo — beeda (flisch-a)¹, freschel — freschla, (*vschandaivel* — *vschandaivla*),¹ *impè da (alincunter), permez da*.

Eir our da las traducziuns bastardedas cuntgnidas i'l appendix po la glista seguainta gnir adampcheda.

accìò, accoglier, accolta, affogger, s'affretter, agiundscher, amabel, antenats anzi, apertura, arditezza, avedut, avedutezza, benevol, benevolenza, caduta, capiter, capricorn, carteggiar, ciò, cioè, cittadin, contadin, depinger, dissolut, dissolutezza, -dot, (condot, prodot etc.), ebrieted, eccontra, favorabel, ferroviari, genituors, giornel, giubiler, infra, inimicizia, inoltrer, inondaziun, s'insorger, istoria, lamentaziun, lodevol, machina, maledet, mancanza, medesim, medioeval, megliorer, mendicant, millanteria, naschita, nel, nella, nipot, ogni, onorabel, pedata, penser, proposit, provenienza, providenza, qualche, qualunque, quiet, quietezza, raccolta, raggiundscher, renomina, riassunt, ridicul, ritschevuta, sapienza, scheglier, schoglier, secul, soprastanza,² storta,

¹ Intaunt cha *flisch* as chatta effectivamaing conservo in *Caflisch* (= casa Felicis), ais *vschandaivel* püramaing ipotetic. Sch'ün nu vout fer adöver d'ün tel pled, custrüt suainter las ledschas foneticas ladinhas, schi fess ün forsia meglider da müder la structura da la frasa e d'exprimer l'idea da reciprocited adverbialmaing tres *traunter per u l'ün l'oter*. Ma sch'ün nu giavüscha neir renunzcher a l'adjectiv, schi am peran in mindha möd *reciproc* e *mutuel* preferibels a *vicendevol*, siand ch'ün ils po deriver directamaing dal latin.

² In preparand quaista lavur, eira la substituziun da *soprastanza* tres ün pled s-dhet ladin il prüm problem ch'eu avaiava da snuder. Examinand ils terms druvos da Bifrun (*autorited, maestrò, parzuras, superiuors, signuredi* etc.) nun chattet eau üngün chi'm det satisfacziun. Stuvaiv'eu forsia dir *comité* u *di-*

speditezza, supplica, sustenimaint, tacit, trattenimaint, ultra, ultraquè, testimoni, tramunter, vedova, vedovil, veduta, vicin, vicinanza, viaggiatur, vincitur etc. etc.

d) tres l'adöver dal auxiliier *esser* per la formaziun dals temps cumposts dals verbs reflexivs (mera Gramm. Ladina, II, p. 629—633).

e) tres l'ostilited demusseda als custabs k, γ, h, pustüt al prüm, chi ais in tsherts cas indispensabel (mera Gramm. Ladina, II, p. 1007).

12.

Influenzas tudais-chas.

Zieva tuot que cha'd he dit al cumanzamaint davart tsherts elemaints tudais-chs chi fuorman üna part integranta e caratteristica da la lingua ladina, am resta be da dir aunch'ün per plets davart quella singulera influenza chi's fet sentir pustüt duraunt ils ultims decennis dal dischnovevel e'ls prüms ans dal vainchevel tshientiner. In tshertas cuntredgias nun as daiva ün a-lura üngüna fadia da s-chivir plets e dits tudais-chs, ils quels gnivan simplamaing masdos cu'ls elemaints ladins.

Ün ho avuonda fat beffa da quaist abüs perch'eu nun hegia da bsögn da'l trattêr co a la lungia.

— „Anguoscha da Dieu! Schnell istiege! Il Zugführer ho gia tshüvlo per la abfahrt.“

— „Na, que eira be per la Berninabahn.“

— „Allura pudessans tuottüna istiege perchè il zug es so wie so schon überfüllt.“

Telas conversaziuns pudai'ün udir minchadi in lös da cura da l'Engiadin' Ota. Sgür cha que nun ais ün bel möd da s'exprimer, ma la bastardezza e tridezza d'ün têt masdügl da plets e dits heterogêns do telmaing in ögls, cha nu fo da bsögn l'intervenziun da filologs per predgêr in favur da la pürted dal linguach. Minchün so que chi ais tudais-ch, e que eira be üna sort d'indifferenza u da daschütliä da discuorrer in quaista maniera. *recziun?* Finelmaing am decedit tuottüna per *soprastanza*, per respecter üna tradiziun seguida daspö l'an 1919 (fin alura dschaiva ün *comité*). Sto ün conserver *soprastanza*? Sto ün forsa tshercher da'l ladiniser? Il latin *supercilia* ho do *survaschella* e *suvertschella*, in alchüns oters plets ais *super* dvanto *sura*. Dimena perchè na dir *surastaunza* u *survastaunza*?

In giasettas e cudeschs nun apparit tuottüna mê quaiſt jargon, ed üngün ſcriptur nun ais ſiſtematicamaing ſto aint per l'adopziun d'ün tel möd da tſchantscher. Al cuntrari, il jargon ladin-tudais-ch provochet üna ferma reacziun, ed i'la cumbatta cunter l'influenza tudais-cha dad ella ſvaglieda get ün in bgers cas perfin memma löndh, eliminand plets chi giödaivan da löndh innò dret da vschinedi, ſcu albierg, maister, ſtambuoch, ch'ün crajaiva da ſtuair ſubſtituir tres alloggio, falegnam e capricorn, ed attachand fenomêns ſintactics, morfologics u fraſeologics cumplettamaing naturalisòs, ſcu p. ex. l'adöver da verbs com-poſts cun ün adverb, dals quels ais già ſto discuors quaiſta ſaira, ed oters pü.

L'indifferenza ch'ün pudaiva düraunt bgers ans conſtatêr inverſ la penetraziun tudais-cha, as po probabelmaing explichêr psicologicamaing tres duos circumſtanzas: D'üna vart crajaivan bgers cha la lingua ladina nu ſaja deſtinada a ſurviver; in fatscha als progress ſpaventus da la germanisaziun i'las cuntredgias inua prosperaiva l'uscheditta industria d'esters, as ſcuraschaivan bgers; d'otra vart, per guadagner raps nu paraiva que bain profitabel da tſchantscher ün s-chlet ladin. Ils intereſſ materiels avaivan ſtit ils intereſſ pü ideels per la cultivaziun da la lingua materna.¹

* * *

Ma ſperain cha tuot que hegia müdo. E ſcha que ho müdo, ſchí ſtuains forſa ſavair grô in prüma lingia a la Societed Retorumantscha, la quêla, daſpö pü cu quaraunt' ans, evra las cu-luonnas da ſias Annalas a ſcriptuors da tuot las valledas rumantschas-ladinas ed ho cotres puſſauntamaing contribuieu a ſvagliêr e mantegner l'amur dal pled da la mamma e l'intereſſ per la literatura retorumantscha.

Appendix.

Plets ladins dal ſaideschevel tſchientiner (pelpü druvos da Bifrun), ſeguieus da las fuormas baſtardedas ch'ün als ho ſubſtituieu e chi vegnan aunch' hozindì ſuvenz druvos daſper els u daſat in lur pè.

¹ „Tuts Romontſchs fuvan diſpoſts, de *se ſchar germanisar* ord motifs practics.“ J. C. Muoth, Ann. XII, p. 339.

abiageder / contadin
 (a)cungüstamaint / acquisiziun
 adampchamaint / ampliaziun, amplifìcaziun
 (a)dumes-cher / domestic'hêr
 (a)grittantêr / adirêr, inasprir
 albergeder-dra / ospitaivel
 abergiaivlezza / ospitalited
 algurdaivel / as regordand
 algurdaunza / memoria
 aluschamaint / hotel, locanda
 arcumandaschun / recomandaziun
 arfras-chamaint / restauraziun
 arfûdamaint / refûtaziun
 arfûdaschun / divorzi
 arnuvamaint / renovaziun
 arpter / esser laschiv, avair vöglià
 arsalvô / exceptuo
 (a)rumagnair / rester, soggiornar
 aruotta / disfatta, sconfitta
 s'arüvlêr / as pentir
 arüvlenscha / pentimaint
 arvuolver / rotuler, roller
 assavder (el assevda) / proclamer, annunzier
 aschöver / premeditedamaing, intenzionelmaing, a proposit
 as-champantêr / liberer, eximer, redimer
 ascus / secret, nascost
 assurvir (el assorva) / absorber
 avdaunza / abitaziun, domicili
 avisaivel / caut, precaut, avedut, circonspet
 avoeri / öss d'elefant
 bandager, sbandagêr / proscriver, exilier, allontaner
 bandaschun / exil, exiliaziun, proscriziun, deportaziun
 bandischun (bendischun) / benedicziun
 bandus-a / ümil
 bandusezza / ümilted
 blasmêr (el blesma) / censurer, vituperer, reprimander
 braiamina / palperi velin
 buntadaivel / benevol

büschen / condot, leitung
 chalastrìa / charestia
 champe(a)sta / contaìsa, altercaziun
 chanveder / creditur
 chaschun / causa, motiv
 chaschunaivel / culpabel, debit, doverus, redevabel
 chiatif / vil, pervers
 chiativiergia / vilted, perversited
 crida / decret, proclamaziun
 cuaida, cuvaìda / appetenza, cupidited, concupiscenza, desideri
 cufoert, cufüert / confort, consolaziun
 cufurtêr / conforter
 cumpartenscha / pazienza, indulgenza
 cuncordgia / concordia
 cundanaschun / condanna, condannaziun, condemnaziun
 cunschenscha / conscienza
 cuntuorbel / perturbaziun
 cuorsa / gara
 cusnêr / consigner
 cussulamaint / consolaziun
 custaiivel / prezius, impajabel
 cuvûs / avid, desiderus
 cuvgnaiivel / apposit, adequat, regoler, decent, conveniaint
 da pöja / dopo, poi
 dschidramaint / aspiraziun, concupiscenza, desideri
 dschidrer / aspirer, tender, procurer, desiderer
 s'dubalger / as s-chüser, as disculper
 flaiivel / debel, languid
 flaiivlezza / deblezza, fiacchezza, languidezza
 fraschlezza / fragilited, infermited
 frêschel / fragil, delicat, caduc, miserabel
 frudagêr / ingianner
 früttaivel / fertil, fruttifer
 fûrgia / furia, smania
 gipiri / perdiziun, caduta, exterminaziun
 glünedi-dgia / lunatic, glünatic
 (grevi)-grevgia / portaunta, grävida
 ignamöd / in ogni cas

ingürgia / insulta, ignominia
 marus / amant
 misiergia / miseria
 nüdezza / nudited
 numnaunza / renomina, celebried, reputaziun
 nuschaivel / dannavel, dannus, pregüdüziabel
 paiver / ozius
 pajaglia / mercede, salari, premi, recompensa
 parchüreder / soprastant, survagliaunt, administratur
 pardavaunts / antenats
 pardert-a / abil, capabel, capace, adatto, lest
 parlaint / eloquent
 parlangun / comparaziun, congualaziun
 parvalaivel / valabel, vigent
 parvîs / paradîs
 pchiedra / peccatrice
 pittanögn / fornicaziun, pcho charnel, amur illecita
 purtner / portier
 putrögna / sceleratezza, infamia, dissolutezza
 pütif / fix, fiss
 quaid / quiet
 quaidezza / quietezza
 schlascho eda / dissolut-a
 schlaschögn / dissolutezza
 scumandêr / proibir, interdîr
 sguast / corrupziun, dissipaziun
 sgürted / cauziun, garanzia, securited
 stavlezza / permanenza, constanza, stabilited
 stevel / stabil, constant, consistant, stabel
 stüdgiaint / zelant, zelus
 stramüdeda / alteraziun, mutaziun, variaziun
 trêfsch / traffic, comunicaziun
 ubliaschun / obligaziun, impegn
 uf(f)ici / carica
 uf(f)aisa / insulta, offaisa
 visaivel / visibel
 vitquergia / victuaglia
 zoeber / magia
